Ольга Яблонська, канд. філол. наук,
доцент кафедри української літератури
Волинського державного університету

Етнопсихологія В. Янів: українська родина в літературному творі

Робота виконана на кафедрі української літератури ВДУ ім. Лесі Українки

У статті окреслено особливості вивчення соціологічної проблеми родини в літературному творі, зокрема проаналізовано етнопсихологічний підхід В. Янів. На матеріалі творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, В. Симоненка простежується специфіка такої інтерпретації соціального життя українців.

Ключові слова: українське літературознавство, образи, мотиви, етнопсихологія, українська родина.

Yablonska O.V. Ethnopsychology of V. Yaniv: Ukrainian Family in Literary Work.
The article outlines the peculiarities of consideration of sociological aspect of family problems in a Literary work, particularly, V. Yaniv's approach is analysed. The specificity of the interpretation of the social Life of the Ukrainians is traced on the material of the Literary works by T. Shevchenko, I. Franko, Lesya Ukrainka and V. Symonenko.

Key words: Ukrainian Literary studies, images, motives, ethnopsychology, Ukrainian family.

Методи й підходи в українському літературознавстві репрезентують стан літературної науки, її мобільність, здатність до пошуку й адекватного осягнення життя. А. Княжинський 1936 р. писав: "... треба розмежувати поняття краси, яке повинен розглядати на формі твору критик естет, та поняття добра, що повинен розглядати критик, зацікавлений тематикою, зокрема соціолог. Обидва ці поняття змінні в часі, та коли поняття краси в дану добу однакове в збірнотах більшого культурно-спорідненого комплексу (напр. Европи), то поняття добра (поза віками встановленими принципами) змінне й на місці. Воно тісно залежить від основних рис психіки даної збірноти й насильне встановлення нових заповідей не створить зразу нових понять добра в збірноті. Вони можуть діяти тільки на якість вислівдних понять у майбутньому (приклад: більшовицька ідеологія та українська збірнота)" [1, 274].

Етнопсихологічний підхід у літературній науці – один із способів об”єктивного дослідження духовно-емоційного та соціального комплексу народу, його індивідуальності. М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, Я. Ярема, М. Шлемкевич, О. Кульчицький, І. Мірчук, Б. Цимбалістий, Є. Онацький, В. Янів та інші на багатому культурно-історичному матеріалі, на спостереженнях над особливостями психології і релігії доводили, що література є вираженням внутрішнього життя народу, його етичних та естетичних критеріїв.

Висновки етнопсихологічних робіт В. Яніва (“Нариси до історії української етнопсихології”, “Релігійність українця з етнопсихологічного погляду”, “Релігія в житті українського народу”, “Українська родина” “Соціяльні інстинкти українців”, “Вдача українця в світлі “Виховного ідеалу” Г.Ващенка (У 85-ліття автора)”, “До систематизації поглядів Івана Мірчука на українську людину”, “Етнопсихологічні аспекти в творах Миколи Шлемкевича” та інші) суголосні його спостереженням над ідейно-художніми особливостями творів української класики, власне аналіз здійснений у світлі етнопсихології.

В. Янів переконаний, що “визначний талановитий літературний твір, який змальовує життя якоїсь родини (у певному конкретному місці та часі), може бути доброю ілюстрацією для тверджень якогось соціолога, що досліджує родину як соціяльну форму життя, – але ж таке використання твору має з методологічного погляду порівняно малу вартість. Якщо однак дослідник (чи робочий колектив гурта дослідників) завдасть собі труду, щоб проаналізувати всі літературні твори даної території й конкретної доби, що стосуються родини (напр., всі твори письменників Галичини чи Придніпрянщини від приєднання Галичини до Австрії чи від зруйнування Січі до першої світової війни), і як порівняє статистично поодинокі елементи, які в сумі складаються на постання й розвиток родини, то вартість цього матеріалу буде неоціненна” [8, 186].

Дослідник пропонує шляхи й методику таких досліджень. “В даній ситуації приходиться в початковій стадії досліду перевести селекцію, вибираючи спеціально репрезентативних письменників для розгляду їх

творчости. При тому можна старатися про часову тяглість, але можна також старатися про підбір таких письменників, які служили б персоніфікацією свого часу чи прикладом певного стилю доби. Так напр., Я. Ярема, маючи аналогічне завдання схарактеризувати духовість українця, вийшов від чотирьох постатей: І. Вишенського (чернець з Галичини, бл. 1550–1620 рр.), Г. Сковороди (козацького роду з Полтавщини, 1722–94 рр.), М. Гоголя (поміщик з Полтавщини, 1809–52 рр.) й Т. Шевченка (кріпак з Київщини, 1814–61). Подібно й М. Шлемкевич в характеристиці "загубленої української людини" вернувся до питання "сковородянської", "гоголівської" та "шевченківської" людини" [8, 186–187].

Соціологічній проблемі родини в літературному творі В. Янів присвятив ряд робіт: "Українська родина в поетичній творчості Шевченка", "Соціопсихологічна аналіза "Москалевої криниці", "Українська родина в ранніх повістях Івана Франка", "Автентичність почувань і родина в "Лісовій пісні", "Ідеал української родини в "Лісовій пісні" Лесі Українки та в "Тінях забутих предків" М. Коцюбинського", "Українська родина в творчості Василя Симоненка".

У дослідженні "Українська родина в поетичній творчості Шевченка" В. Янів з'ясовує як основу значення любові для українців. Зокрема науковець звертає нашу увагу на те, "що зразу ж два перші вірші Шевченка – "Причинна" та "Вітре буйний" – присвячені ідеальній любові, і що любов є темою трьох із усіх восьми віршів першого "Кобзаря" [6, 150]. Т. Шевченко і його герої переконані у вічності любові, вони відчувають потребу родинного затишку, бажання самопосвяти для коханої людини. Але заздрість, помста, погорджена любов призводять до злочину (образ Яреми в поемі "Гайдамаки", картини помсти у творі "Варнак").

В аналізі патріархальної звичаєвості українського поспільства В. Янів вирізняє в Шевченковій творчості складність теми зведеної дівчини й нешлюбної дитини. "...тема покритки – це один із найчастіших мотивів Шевченкової музи" [6, 156], – наголошує дослідник.

Соціальна та політична причина родинних трагедій в Україні (“Це сваволя завойовників доводила до непошанування людської гідности чи дівочої чести, до розбивання подруж, до топтання закону, до жорстокостей” [6, 159]), ідеал подружньої гармонії, батьки та діти – в таких аспектах аналізує В. Янів творчість Т. Шевченка.

“Гармонія між подругами автоматично відбивається у їх ставленні до дітей. Але насамперед треба сказати, що основним призначенням родини є у Шевченка діти; родина бездітна – це ненормальна родина, якій чогось бракує, яка мусить жити в поганім настрої, хоч поза тим ніщо не скаламучує її щоденного життя” [6, 165], – наголошує дослідник.

“Чи ж не дивно, – розмірковує автор статті про поезії “Л. (“Поставлю хату і кімнату...”)”, “Зійшлись, побрались, поєднались...” Т. Шевченка, – що цитована біблійна картина подружого щастя про садження дерев поєднує природно ріст дерев із дорастанням малих дітей, а українська транспозиція тієї картини поруч “зійшлись, побрались, поєднались” ставить зразу ж: “гайок, садочок розвели” – і “діти грались, росли собі та виростали”” [6, 166].

Так, мотив бажання дитини найповніше розроблений у “Наймичці”. В. Янів спостеріг таку особливість відтворення сімейного життя в поемі “Марія”: “Даючи святій Родині аж надто вже людські риси, Шевченко рівночасно робить її ідеальною людською родиною, – так як родину уявляли в Україні” [6, 166].

“Дорога матері за страдницькою дитиною – це рівночасно її самопожертва...” [6, 169]; “...щоб повністю з’ясувати глибину посвяти матері, Шевченко звертається з молитвою до найбільшої страдниці, до Матері Божої” [6, 170], – пише В. Янів.

Отже, картини посвяти матері, доля вдови, сироти осмислені Т. Шевченком глибоко, зрештою “Родина є темою одного із найкращих і найпоширеніших віршів Шевченка – “Садок вишневий коло хати”, від якого дише гармонією, щастям, здоров’ям” [6, 175].

В. Янів указує на архетипність образу хати: вона “стає символом родинного життя й щастя, і якщо в когось нема близьких, то своя хата може послабити почуття пустки” [6, 176]. Мотив бажання родинного щастя пов’язаний із хатиною. Цей мотив є “настільки сильний, що його вплітає поет у свою останню поему, в якій вже вповні видно свідомість близької смерти” [6, 177].

Характерно, що “Шевченко, відчуваючи чужий наступ на Україну, малює його наслідки у нищенні хат чи сіл, у занепаді родинної культури села, такої прикметної для українців” [6, 177].

Отже, за переконанням В. Яніва, творчість Т. Шевченка доводить, що родина є запорукою “збереження національної традиції” [6, 180].

Окрема студія В. Яніва присвячена соціопсихологічному аналізу “Москалевої криниці” Т. Шевченка. Зіставляючи час написання двох редакцій поеми (“Перша постала в першому році поетової неволі, коли неволя ще не вспіла залишити тривких слідів, а друга безпосередньо після підписання царем амністії, але ще перед звільненням із заслання, отже по 10 роках в’язнення, в тому числі по 7 роках примусового мовчання” [5, 6]), В. Янів доходить висновку, що “в другій редакції є усунені дигресії й ліричні вставки, такі важливі для психологічних студій і такі непотрібні для мистецького вивершення твору. Ці пропущення вказують на ту свідому критичну роботу, яку Шевченко вважав за доцільне перевести” [5, 7].

Дослідник простежує, що “поруч із ресентиментом... другим негативним виявом інстинкту самопіднесення є заздрість, а навіть охота перешкодити іншим посуватися вперед по суспільній драбині. І це саме є центральна проблема поеми, чи пак першої її версії. Це ж саме є й вузол усієї драми” [5, 10].

В. Янів вказує на вагомість мотиву “дітей, які рятують перед самогубством”, мотиву “думки про дітей у найтяжчі хвилини”; а “надія на спільнотне життя” у вдови (“надія на зятя”) є настільки сильна, що “повторяється у обох версіях” [5, 15].

Мотив допомоги найвиразніше втілений в образі Максима, він – “уосіблення добрих прикмет українського народу, у філософічній постаті: “Любов – Господня благодать!” [5, 16]. В. Янів доходить висновку, що “Максим змальований у стилі християнського ідеалу покори, тобто опанування й піддання волі Божій, отже, освяченому порядкові” [5, 17].

Отже, “шевченкознавчі роботи В. Яніва репрезентують дієвість етнопсихологічного інструментарію в осягненні української духовності” [2, 80].

Висновки дослідника про українську родину витримані в аспекті етнопсихологічній інтерпретації. “Родина, – пише В. Янів, – як основна суспільна клітина, освячена авторитетом Християнської Церкви та її науки, має окреме значення для українського народу з його почуттєвою – “кордоцентричною” – вдачею. Це виразно константують соціологічні досліди, – це підтверджують систематичні аналізи нашої літературної творчости” [7, 103].

Вивчаючи ранню прозу І. Франка, науковець указує, що “для молодого Франка ідея роду у вертикальному розумінні була близька” [7, 109]. Зокрема, в аналізі повісті “Петрії і Довбущуки” В. Янів відзначає: “і коли ідеальна родина Петріїв на тлі родини Довбущуків виходить ще більше в позитивному світлі і підкреслює насправді ідеал української родини, тоді цей стиль родини, та дивна солідарність родів приносить один елемент, досі невідомий з аналіз українських літературних творів (і не стверджений в нашій соціологічній науці): наявність роду у вертикальному розумінні: Від Довбуша до Ленька й Сенька, чи від його побратима Івана Петрія до Андрія – чотири покоління, зв’язані не тільки спільнотою певного життєвого стилю, але й розумінням спільноти долі” [7, 109].

Крім цього нетрадиційного аспекту бачення родини, в повісті “Петрії і Довбущуки” нетиповою є роль жінки: “родина рішуче не є матріярхальна, і жінка не стоїть в її осередку” [7, 109], така особливість пояснюється етнопсихологічними чинниками, адже “повість стосується життя бойків, отже українського гірського племени, менше зв’язаного із землею, а більше із

випасом худоби, а як відомо, саме племена пастухів і ловців є радше патріярхальні” [7, 112]. Хоча “пасивність жіночих постатей не є так загальна, як це можна б думати на підставі опису Петріїхи та Мотрони” [7, 111], – пише В. Янів, характеризуючи жіночі образи з родини Довбуша. Водночас “нормальна селянська родина – батьків трагічної Олесі, першої любови Андрія, – змальована і з погляду значення жінки в родині більше в традиційний спосіб. Зрештою, це взагалі ідеальна українська родина, в якій панує любов, гармонія та зрозуміння, – де батьки доповнюють себе” [7, 112].

В. Янів указує, що “До другої редакції додає ще сам Франко в “Post scriptum” уступ, який тільки підтверджує його особисте позитивне ставлення до родини...: “Коли в сценах із міського життя інтеліґенції у Львові я попробував у новій перерібці дати образок “міщанського щастя” в тихій, матеріяльно забезпеченій і духовою працею занятій сім’ї..., то бажав би сим образком запротестувати проти недогадливості та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що, йдучи наосліп за покликами західньоевропейських песимістів, у міщанськім (буржуазійнім) життю бачуть синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття”... Іншими словами, Франко виразно висловився за традиційним розумінням родинного щастя” [7, 113].

Отже, “І. Франко першим своїм поважнішим прозовим виступом повністю підтвердив традиційний ідеал української родини, заснованої на любові, з взаємною пошаною та із змаганням до гармонії” [7, 114]; “Мати є незаперечно чуттєвим осередком родини, але мотором дії, а тим самим найвищим авторитетом в родині, є радше батько, при чому ця констатація стосується насамперед тих батьків, яких індивідуальність виразно зарисована” [7, 114].

Повісті “Boa constrictor” і “Борислав сміється” І. Франка примітні протиставленням “жидівського родинного побуту” українській родині [7, 115]. В. Янів вирізняє такі прикмети “жидівської родини”, як “відсутність любови

при заключуванні подружжа” [7, 115], “патріархальний устрій” [7, 117], “лінивство жінок” [7, 118].

“Захар Беркут” І. Франка – це “повна ідеалізація не тільки позитивних персонажів, але й історичної дійсности” [7, 122], це мрія автора “про добро, справедливість, лад у вільних, демократичних селянських громадах, сполучених у вільні спілки, з яких складається держава” [7, 122–123]. Відповідно українська родина й українське родинне життя в повісті зображені у відповідності до традиційного ідеалу української родини.

В усіх дослідженнях В. Яніва підкреслюється вагомість любові у створенні української родини. У “Лісовій пісні” Лесі Українки цей аспект особливо значимий. На матеріалі цього твору дослідник доводить, що “світ ілюзій з постійною тугою за красою і правдою сильніший від реального життя з його щоденними турботами “за хліб насущний”. Лукаш був так довго щасливий, як ішов за своїм підсвідомим, що його він не намагався розуміти. Як глибоко саме таке свіитовідчування увійшло в ментальність українця, про це найкраще свідчить факт, що українські етнопсихологи чи не однозгідно підкреслюють перевагу почувань над холодним розумом у житті українців, з яких випливає відірвання від щоденного практичного життя й утеча в казку ілюзії; автоматично все ідеальне має вищу ціну від матеріяльного: почуття і вірність – від майна, і тільки повна згода в щоденнім поступуванні з тугою за ідеалом може запевнити повне щастя. Ці наукові констатації знаходять своє повне підтвердження в аналізі літературного твору Лесі Українки, – конкретно в її “драмі-феєрії”, яка мусила вилитися за кілька днів із Лесиного підсвідомого на широкому тлі колективного підсвідомого її оточення, знаного їй з дитинства” [3, 190].

Невипадковим є вибір науковця студіювати творчість В. Симоненка, адже “значення аналізи писань Симоненка (селянсько-колгоспного роду з Полтавщини, зформованого в київському інтелектуальному середовищі, 1935–63) важливе зокрема, і то і з погляду часової “тяглости”, і “репрезентативности”. При “репрезентативності” хочемо покищо відзначити не

так, чи і наскільки В. Симоненко став справді персоніфікацією своєї доби та її бажань, але факт його народження й формування в умовах вповні нової дійсности – совєтського режиму. Звичайно, немаловажним при тому є те, що саме Симоненко – більше ніж будь-хто інший з-поміж його ровесників – став прапором для однодумців" [8, 187].

В. Янів переконаний, що "як українець-патріот промовив В. Симоненко найсильніше й найпереконливіше не як бард-пророк у своїх полум'яних і загальновизнаних ліриках-закликах, але як ніжний лірик у своїй поезії в прозі: бо цей "м"який" ліризм виявляє дивну силу як безсмертний вияв української душі, що перетривала сторіччя лихоліть, не зрезигнувавши ні з однієї з-поміж притаманних нам властивостей, не зрезигнувавши насамперед із того могутнього почуття, з якого випливає атмосфера української родини" [8, 192].

У творчості В. Симоненка дослідник насамперед вирізняє вагомість образу матері: "Мати як ласка, як добро, як опіка це водночас мати як щедрість" [8, 195]. "Коли риси матері зливаються з землею, тоді часто також образ матері пов"язується з Україною", – підкреслює В. Янів [8, 195]. Важливими є також такі аспекти образу матері: "У Симоненка любов у родині сплітається ще з ролею матері, як у поемі *Одинока матір*" [8, 197]; "Питання любови пов"язується з ідеалом материнства" [8, 197].

Образ діда в поезії В. Симоненка репрезентує зв'язок роду. "У поезії *Дід умер* дід радше символ тяглости роду. Смерть діда насамперед наводить Симоненка на філософічні рефлексії про істоту життя й про вічність" [8, 200].

Традиційним є у В. Смоненка, як простежує В. Янів, бачення власної хати як синоніму української родини.

Отже, дослідник доходить висновку, що "в Симоненковій поезії видно велике його прив'язання до родини, персоніфікованої насамперед осередньою постаттю матері, але теж із характеристичною постаттю діда, що має виріне завдання передавати традицію й живий зв'язок поміж поколіннями. В утриманні родинної традиції співдіють і мертві предмети, що впродовж сторіч набирають своєрідного одухотворення: рідна хата, рідний лан, рідне обійстя, чи

власний хутір, що всі свідчать про глибоке прив'язання до свого власного – виплеканого, вмріяного, викоханого. Для зформованої на таких засновках індивідуалістичної вдачі основне начення при доборі життєвого партнера має любов, яка перетворює людину, але яка для повної гармонії вимагає згідности основних життєвих ідеалів" [8, 203].

Особливу увагу привертає аналіз прози В. Симоненка. В. Янів спостеріг, що "З 13 Симоненкових поетичних мініятюр у прозі, зібраних у посмертному томику *Вино з троянд*, 11 безпосередньо пов'язаних з проблемою родини (одна дальша включає також натяк на любов молодих людей)" [8, 203]. Тому "...насамперед важливе питання ролі кохання в молодих людей, наскільки відчувається його потребу і наскільки закладення родини залежить від почуття" [8, 204].

Привертають увагу філософські сентенції автора розвідки про те, що "Нежданe відчуття потреби любови це ніби друге народження на світ" [8, 204], а також "проблема особистої вартости партнерів, ціна якої мусить вище стояти від самої любови, і яка гармонійно має доповнювати любов" [8, 207].

В. Янів характеризує традиційність бачення образу матері, підкреслючи "..."всюдиприсутність" мами як доброго духа чи постійного опікуна родини" [8, 210]. Меншою мірою представлений образ батька, але він виписаний у такій іпостасі, яка дає можливість "здогадуватися про своєрідний розподіл роль у родині, де в основному панує гармонія, без виразної переваги матері" [8, 211].

Одна із прикметних ознак таких образів, на думку В. Яніва, – ідеалізація: "ідеалізування постатей має свою вартість при накреслюванні життєвих ідеалів, як це вони уявляються поколінню, чи за якими вони тужать" [8, 211].

Оповідання "Дума про діда" охарактеризовано як "один з кращих малюнків патріярха роду" в українській літературі. "З соціопсихологічного погляду це цікавий причинок до визначення дуже почесного місця для діда в українській родині як живого посередника між поколіннями і як ґаранта вічности традицій. До речі, треба пригадати, що саме з цим образом діда в

Симоненка найвиразніше сполучений ідеал пов’язаности з землею (українського “антеїзму”)” [8, 212].

Стильові особливості творчості В. Симоненка розглядаються дослідником в ідеологічному плані: “Проблема вічности любови поставлена просто на романтичний лад. ... Саме в романтизмі може бути в Симоненка опозиція проти трафаретности розв’язок режимного стилю, чи навіть бунт проти нього” [8, 212].

Отже, висновки В. Яніва: “Симоненкове розуміння родини – традиційне, і то до такої міри, що це мусить дивувати і на тлі совєтської дійсности, яка не зуміла за 50 років викоренити з української душі найсвятіших ідеалів, але й на тлі подій, які проходять у світі” [8, 212–213]; “вся Симоненкова творчість це один пеан на честь української родини, де відображена наша м’яка й ніжна душа, що зуміла залишитися незмінною впродовж тисячоліть, не зважаючи на історичну долю, повну кошмарних жорстокостей та брутальности. З цього погляду Симоненкове свідчення це не тільки пам’ятник для самого поета, це також джерело невиправданого оптимізму” [8, 213].

Дослідження української родини в літературному творі, як бачимо, витримані в руслі етнопсихології, відкриваючи глибинні основи національної етики. Відтак закономірною є думка М. Шафовала про те, що “Етнопсихологічні праці Володимира Янева – це не лише синтеза, але й в першу чергу новий шлях пошукування наукової істини” [4, V].

1. Княжинський А. Психологічна метода досліду письменства // Наша культура.– 1936.– Кн. 4.– С. 273–280.
2. Яблонська О.В. Шевченкознавчі студії Володимира Яніва // Шевченкознавчі студії. Випуск 8.– К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006.– С. 75–80.
3. Янів В. Автентичність почувань і родина в “Лісовій пісні” // Збірник праць і матеріялів на пошану Василя Лева (1903–1991). – Львів–Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1996. – С. 177–190.

4. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993. – 217 с., XIII с.

5. Янів В. Соціопсихологічна аналіза “Москалевої криниці”. – Мюнхен, 1956. – 21 с.

6. Янів В. Українська родина в поетичній творчості Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник доповідей Світового Конгресу Української Вільної Науки для вшанування сторіччя смерти Патрона / За ред. В.Стецюк – Б.Кравців. – Ню Йорк; Париж; Торонто, 1962. – С. 148–186.

7. Янів В. Українська родина в ранніх повістях Івана Франка // Іван Франко. Збірник філологічної секції для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерти Івана Франка. – Т. 33. Ч. II. Накладом Накового Товариства ім. Шевченка в ЗДА. – Ню Йорк; Париж; Торонто, 1968. – С. 103–134.

8. Янів В. Українська родина в творчості Василя Симоненка / Окр. відб. – Мюнхен, 1971. – С. 184–213.